

Роль Ново-Желанівської дитячої трудової виховної колонії у справі ліквідації безпритульності та злочинності в перші післявоєнні роки

Цивілізований розвиток будь-якого суспільства, як відомо, перманентно залежить від ефективності налагодження системи суспільних відносин, яку сукупно складають різні сфери життєдіяльності: соціально-економічна, громадсько-політична, суспільно-правова та інші. Тож, запорукою вдалого розвитку держави є насамперед створення належних умов для співіснування її громадян. Невід'ємним елементом таких умов є система покарання людей, що відхиляються від загальноприйнятних норм суспільної поведінки, тим самим порушуючи права інших громадян. У цьому зв'язку особливо важливим є створення дієвої системи не лише покарання, але й передусім перевиховання дітей та підлітків, які часто стають на шлях правопорушень не з корисних намірів, а через недбалість батьків, відсутність належної виховної роботи, а інколи просто через особливості підліткового віку. З огляду на це доречним є звернення до минулого, що дозволить проаналізувати, по суті, ті ж процеси, що відбуваються в нашому сучасному суспільстві, оцінити всі «за» і «проти» та, спираючись на історичний досвід, обрати власний шлях, найбільш доцільний вирішення цієї проблеми. Зважаючи на це, автор ставить за мету дослідити організацію перевиховного процесу малолітніх злочинців у радянській державі на прикладі Ново-Желанівської дитячої трудової виховної колонії (ДТВК) Сталінської області, яка розпочала свою роботу після звільнення області від німецької окупації та відіграла важливу роль у справі ліквідації безпритульності, бездоглядності та злочинності серед дітей та підлітків.

Історіографія проблеми досить обмежена та представлена переважно працями фахівців юриспруденції [1]. Спеціальних історичних досліджень з цієї теми не існує, однак фрагментарні відомості присутні в працях сучасних дослідників, що в сукупності з архівними матеріалами та опублікованими збірками документів дають можливість дослідити питання [2].

Джерельна база статті базується на матеріалах двох архівів – Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та Державного архіву Донецької області (ДАДО). У першому випадку – це доповіді, довідні записки, листування відділу шкіл з питань боротьби з дитячою безпритульністю, які містять уривчасті дані. Більш детальну інформацію надають документи ДАДО. Так, фонд первинної партійної організації УМВС зосереджує протоколи відділу у справах боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю. Безпосередньо діяльності Ново-Желанівської ДТВК стосуються протоколи засідань первинної партійної організації при колонії, які зберігаються у фонді 2780 (ДАДО).

У післявоєнних умовах зростання дитячого волоцюжництва необхідним стало створення спеціалізованих дитячих установ, метою яких було б не лише покарання і перевиховання дітей і підлітків, але й запобігання їх безпритульності та бездоглядності, як важливих передумов на шляху до злочинності. Тому на додаток до діючих дитячих трудових колоній Постановою РНК СРСР від 15 червня 1943 р. «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та хуліганством» було створено новий тип закладів для неповнолітніх – дитячі трудові виховні колонії Народного комісаріату внутрішніх справ [3].

Дитячі трудові виховні колонії не були місцями позбавлення волі, тобто такими закладами, де неповнолітні особи відбували покарання, призначені судом. Вони являли собою спеціальні виховні заклади зачиненого типу для утримання дітей і підлітків, які потребували особливого, більш суворого, ніж у звичайних виховних закладах,

педагогічного режиму. НКВС дозволялося поряд з трудовими колоніями, які існували для утримання дітей і підлітків, засуджених за рішенням суду, організувати з 1943 р. трудові виховні колонії для утримання в них безпритульних і бездоглядних дітей, а також підлітків, неодноразово помічених у скоєнні дрібних хуліганських дій та інших незначних злочинів.

До таких колоній спрямовувалися діти і підлітки віком від 11 до 16 років, якщо вони: а) не мали батьків або тривалий час мешкали без батьків та постійного місця проживання; б) були затримані за хуліганство, дрібні крадіжки та інші незначні злочини, але порушення карної справи проти них було визнане недоцільним; в) перебуваючи в дитячих будинках, систематично порушували правила внутрішнього розпорядку та дезорганізували нормальну організацію навчання та виховання [4].

У межах УРСР станом на червень 1944 р. було організовано чотири дитячі трудові виховні колонії: Бучанська колонія для дівчат у Київській області, Курязька колонія для хлопців у Харківській області, Ново-Желанівська для хлопців у Сталінській області та Привольнянська для хлопців у Дніпропетровській області [5]. Вказані колонії, окрім останньої, були розраховані на утримання до 300 осіб.

Таким чином, на території Донбасу діяла одна ДТВК – Ново-Желанівська, розташована в Авдіївському районі Сталінської області, яку було створено на підставі постанови виконавчого комітету Сталінської обласної ради депутатів трудящих від 17 листопада 1943 р., де зазначався термін її відкриття – 1 березня 1944 р. [6]. Цією ж постановою, для господарських потреб колонії в якості земельної ділянки облземвідділ зобов'язувався виділити дитячій колонії 75 гектарів землі.

Відразу ж після відкриття колонії була розгорнута широка діяльність щодо її облаштування та налагодження виховної роботи з підлітками, що потребувало персоналу відповідного рівня. За обрахунками виконавчого комітету Сталінської області її штат мав бути не меншим 14 осіб – вісім вихователів та шість викладачів. Забезпечення дитячої колонії необхідними кадрами було покладено на завідувача обласного відділу народної освіти Стешенка [7]. Враховувалася й необхідність просвітницько-виховної роботи, яка вимагала забезпечення належного рівня організації дозвілля, проведення позакласної роботи та здійснення різноманітних культурних заходів. У зв'язку з цим 8-м, 9-м та 10-м пунктами постанови Сталінської облради депутатів трудящих від 11 липня 1945 р. пропонувалося до 1 серпня 1945 р. встановити в колонії стаціонарне вузькоплівкове кіноустаткування та радіотрансляційний вузол.

ДТВК мала власне підсобне господарство, яким опікувалися самі вихованці, що дозволяло певним чином задовольняти наявні споживчі потреби. Підсобне господарство колонії складалося із земельної ділянки, яку використовували як город, та худоби, яка одночасно була живим реманентом та надавала продукти харчування. Питання забезпечення колонії необхідним сільсько-господарським інвентарем для розвитку підсобного господарства вирішував обласний відділ Сільського господарського постачання [8].

Отже, міська влада всіляко сприяла створенню та належному розвитку Ново-Желанівської ДТВК. До налагодження її функціонування, а отже, й умов перебування дітей у ній, було задіяно багато керівних відділів: освіти, постачання, сільського господарства, які своєю діяльністю як сприяли облаштуванню колонії, так і допомагали в організації виховного процесу.

Що стосується характеру утримання вихованців колонії, то режим передбачав сувору регламентацію зв'язку дітей із зовнішнім середовищем та здійснення постійного нагляду за їх поведінкою. Задля цього використовувалися як технічні засоби у вигляді відповідних огорож навколо території колонії, запобіжних зон, башт спостереження, так і людські сили в складі наглядацької служби.

Несення служби наглядачами організовувалося шляхом розставлення внутрішніх і зовнішніх постів та контрольно-пропускних пунктів. Вихованці вільно пересувалися по зоні колонії та мали доступ до всіх житлових приміщень, виробничих об'єктів, учбових, господарських та санітарно-медичних споруд, які розташовувалися на її території. Вихід їх за межі виховної установи передбачався лише з дозволу начальника колонії з причин господарської або іншої невідкладної необхідності і, як правило, у супроводі співробітників.

Усі правопорушники, які прибували до ДТВК, розташовувалися в карантинному приміщенні, де відбувалося детальне ознайомлення з ними, перевірялися й уточнювалися анкетні дані, з'ясовувалася наявність батьків, родичів і їх адреси, освітній рівень та професійна підготовка, інші відомості, необхідні для влаштування вихованців на навчання до школи, в учбові майстерні та до колективу вихованців.

Адміністрація колонії повинна була впродовж 10 діб з часу прибуття затриманого до колонії встановити зв'язок з його батьками або особами, які виконували їх обов'язки, повідомити їм адресу колонії, порядок листування та побачень.

Після проходження карантину, термін якого не міг перевищувати 21 добу, затриманого переводили у відповідне відділення до вихователя, а також влаштовували до школи та навчально-виробничої групи. Житлові приміщення для вихованців обладнувалися як звичайні гуртожитки для робітничої молоді, без будь-яких в'язничних атрибутів [9].

На шляху перевиховання одним з найголовніших завдань колонії було надання вихованцям семикласної освіти та виробничої спеціальності. Головними напрямками виховної роботи серед осіб, що перебували в ДТВК, були: виховання чесного ставлення до праці, бережливого ставлення до соціалістичного майна, політична обізнаність, правове виховання, естетичне та етичне виховання, виховання колективності [10]. Як бачимо, дітей та підлітків намагалися охопити всіма сферами життя, створити належного рівня умови для того, щоб у кожного вихованця міг сформуватися позитивний світогляд. Однак досягнення зазначених виховних напрямків відбувалося не лише через шкільну та виробничу освіту. Важливим заходом виправлення та перевиховання підлітків під час перебування в колонії була індивідуальна виховна робота, яка проводилася на основі глибокого вивчення особистості кожного вихованця та причин скоєних правопорушень. При індивідуальному вихованні враховувалося чимало чинників, а саме: а) умови життя і виховання в родині, ставлення до навчання, захоплення та схильності; б) ставлення до праці та наявність спеціальних трудових навичок; в) фізичний стан та стан здоров'я, психологічні особливості; г) життєві навички та навички праці в колективі; д) спрямованість світосприйняття, що формується, погляди, інтереси та прагнення, ставлення до людей та законів; е) обставини, характер та мотиви злочину, причини правопорушення [11].

Таким чином, радянська держава намагалася якнайбільше та детальніше вивчити особистість малолітніх злочинців та з'ясувати мотиви, які ними керували. Це було, безперечно, позитивним моментом тогочасної карної системи, адже, відомо, що першим кроком на шляху розв'язання проблеми було і залишається її розуміння, що дозволяло не лише покарати, а дійсно перевиховати.

Загальну освіту вихованці ДТВК здобували безпосередньо в колоніях [12]. У 1945 р. в Ново-Желанівській колонії навчалося 218 дітей. Утім успішність учнів колонії була на низькому рівні. Серед 161 вихованця, що загалом встигали у навчанні, було лише дев'ять відмінників; учнів, що навчалися добре – 36; що вчилися задовільно – 44. Не встигало в навчанні 72 учня. У другій чверті 1948 р. ситуація змінилася не на краще. Паралельно збільшенню кількості відмінників – 13, збільшилося й вихованців, що не встигали – 94 [13]. У 1949-1950 навчальному році шкільна успішність була також

провалена. Низький рівень підготовки вихованців колонії можна пояснити багатьма різними чинниками. Передусім, обставини війни призупинили навчання дітей, залишивши їх освітній рівень на початковому етапі, який не доповнювався з плином часу, а найчастіше деградував в умовах боротьби за виживання. Діти, які потрапляли до колонії, вже мали певний, не завжди позитивний, життєвий досвід та позицію, тому багатьом з них було важко змінювати погляди, ставлення до людей і подій, відповідно було важко зрозуміти необхідність освіти при наявності інших, легших шляхів заробітку – жебракування, спекуляція, крадіжка та ін. По-друге, умови шкільної освіти в колонії мали багато організаційних труднощів. Школа та її матеріально-технічне забезпечення були в тяжкому стані. У роботі школи спостерігався гострий брак підручників – пересічно на 20 вихованців доводилося по одному примірнику [14]. Особливо бракувало підручників з географії за шостий та сьомий класи. Перевищувала норму й кількість дітей в класах, що значно ускладнювало роботу вчителів. Окрім цього багато вихованців належали до категорії «складних» у плані виховання. А через те, що вчителями були переважно жінки, були труднощі з підтриманням належного порядку та дисципліни в класах. Так, у 1950 р. в колонії склалася надзвичайна ситуація – ініціатива перейшла з рук вихованців-активістів до вихованців-дезорганізаторів, які почали організовувати втечі, псували шкільне майно, займалися крадіжками та картярством. Лише за дієвого втручання керівництва колонії ситуацію вдалося стабілізувати [15].

До вихованців, які порушували правила внутрішнього розпорядку, застосовували наступні штрафні санкції: попередження, догану, позачерговий наряд, переведення до дисциплінарного (штрафного) ізолятору [16]. Ізолятором у колонії було спеціальне приміщення, де порушники режиму підлягали арешту та були ізольовані від інших вихованців. Однак інколи, до штрафних кімнат саджали по декілька осіб і таким чином відривали їх від здорового впливу колективу та створювали нездоровий [17].

Що стосується виробничої освіти та діяльності, то при Ново-Желановській колонії існували майстерні металообробного профілю. Поряд з цим вихованці колонії оволодівали навичками виготовлення й інших інструментів (шпінгалетів, стамесок, викруток тощо) [18]. У 1945 р. вихованцям колонії було присвоєно 180 виробничих розрядів з різних спеціальностей, а лише за перші три місяці 1946 р. – 154 розряди (таблиця 1).

Таблиця № 1

Здобуття розрядів з різних спеціальностей вихованцями ДТВК [19]

	2-й розряд	3-й розряд	4-й розряд	Разом
1945 рік	52	100	28	180
I квартал 1946 р.	89	49	16	154

Таким чином, узагальнюючи наведені цифри, необхідно зазначити, що перевиховна практика ДТВК мала успіхи, що, безперечно, було наслідком кропіткої роботи персоналу колонії. Загалом під час перебування в колонії більшість підлітків, поступово усвідомлюючи важливість навчання, виявляли прагнення здобути освіту належного рівня та виробничу спеціальність, утім спостерігались і протилежні випадки. Підтвердженням цього є факти, коли вихованці колонії на колективних зборах самі прохали віддати під суд шахраїв і злодіїв із свого оточення [20].

По закінченні терміну перебування в ДТВК підлітків працевлаштовували або відправляли на подальше навчання. Так, у липні-серпні 1946 р. колонія випустила 20 вихованців, з яких десять пішли працювати на завод, п'ятеро – навчатися до

Маріупольської школи морехідного навчання, двоє – до Ворошиловградського спеціального училища, троє – до Рутченківського гірничого технікуму [21].

Утім, система навчання вихованців ДТВК виявляла й вади. Серед негативних моментів слід виокремити недостатню організацію виховного процесу на виробництві. Так, робочі місця не завжди були закріплені за вихованцями, що значно знижувало їх відповідальність за обладнання та в цілому за цех [22]. Відсутність належного нагляду з боку майстрів за трудовою дисципліною мала наслідком недбале ставлення вихованців до слюсарного інструменту. Окрім того, доволі часто майстри-вихователі не мали спеціальної освіти. Спостерігалася й значна плінність кадрів. Недостатнім був і взаємозв'язок майстрів з вихованцями. Відчувався брак учбових посібників та наочних засобів. Обліку праці також не велось. Окрім організаційних вад суттєву роль відігравав і суб'єктивний чинник. Майстри виробничого навчання виявляли грубе ставлення до вихованців, палили в цехах [23], чим подавали негативний приклад, інколи використовували їх працю у власних потребах [24]. Тож, доволі часто, внаслідок безвідповідального ставлення вихователів, утриманці колонії не здобували належного рівня освітньої та професійної підготовки, так необхідних для повноцінного входження в цивільне суспільство. Згодом, після колонії, більш свідомі поліпшували свій професійний рівень самотужки на виробництві, або ж йшли до ремісничих училищ та шкіл ФЗН, а деякі ж знов опинялись на вулицях та потрапляли до в'язниць.

З 1950 р. систему професійної підготовки в колоніях було посилено: кожен вихованець колонії мав обов'язково пройти курс навчання в виробничих майстернях, по закінченні навчання скласти державний залік щоб отримати розряд та свідоцтво про закінчення виробничого навчання [25].

Отже, у діяльності Ново-Желанівської ДТВК було багато як позитивних, так і негативних моментів, які залишали відповідний відбиток на вихованцях.

На недоліки в організаційно-виховній роботі ДТВК вказувала й значна кількість втеч вихованців, щомісячні показники яких були дуже високими. Так, у січні 1946 р. було зареєстровано 20 випадків втеч [26], у травні 1952 р. – дев'ять [27]. Наявність великої кількості втеч була наслідком відсутності належного контролю за дотриманням встановленого режиму. Наглядачі працювали менше восьми годин на добу за потреби цілодобової охорони колонії. Пости не завжди розставлялися відповідно до статуту караульної служби та перевірялися [28].

Унаслідок вкрай незадовільної роботи наглядскладу, режим у колонії був слабким, були випадки, коли порушниками режиму виявлялися самі наглядачі. Так, наприклад, старшого наглядача Жураковського було затримано за крадіжку речей, наглядача Белька – за крадіжку лісоматеріалів. Наглядачі Чубар, Суханов, Грачов мали догани за спання на посту, свавільне залишення посту, пияцтво та бійки [29].

Ряд порушень режиму відбувалися з вини вихователів, які своїми діями підривали авторитет наглядачів. Належний контроль за працею утриманців колонії не здійснювався, тому щоденні завдання вихованці не завжди виконували. Освітлення зони також було недостатнім, що сприяло втечам. Вказані вади постійно стояли на порядку денному на засіданнях партійного бюро при Ново-Желанівській ДТВК. Однак постанови партзборів, що стосувалися посилення режиму колонії, запровадження пропускної системи на вахтах, поглиблення виховної роботи як серед утриманців, так і серед персоналу, виконувалися повільно та частково.

Таким чином, проаналізувавши систему роботи ДТВК, можемо зазначити багато організаційних недоліків, які виявлялися в порушенні режиму утримання, недотриманні розпорядку дня, незадовільному санітарному стані гуртожитків, їдальні, школи та майстерень. Також негативно впливала на перевиховний процес відсутність належної взаємодії між вихователями та підопічними та тісної співпраці у межах

педагогічного колективу колонії. Проте, незважаючи на вказані недоліки, Ново-Желанівська трудова виховна колонія відіграла позитивну роль у справі ліквідації безпритульності та злочинності неповнолітніх, як у період війни, так і в повоєнний час. Вона надала можливість більш диференційовано підходити до проблеми виправлення різних категорій неповнолітніх правопорушників. Більш того, поява виховної колонії позитивно вплинула на судову практику у справах неповнолітніх, бо в випадках скоєння дітьми та підлітками менш небезпечних злочинів суди отримали змогу не застосовувати такий суворий захід покарання, як позбавлення волі.

РЕЗЮМЕ

У статті на основі аналізу літератури та архівних матеріалів розглядається проблема ліквідації дитячої злочинності в Донбасі в перші післявоєнні роки. Автор розкриває роль дитячих трудових виховних колоній, зокрема Ново-Желанівської в Сталінській області, у справі перевиховання малолітніх правопорушників. Вказано функції та проаналізована діяльність виправної та виховної установи. Зазначено позитивні і негативні моменти її функціонування.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе анализа литературы и архивных материалов рассматривается проблема ликвидации детской преступности в Донбассе в первые послевоенные годы. Автор раскрывает роль детских трудовых воспитательных колоний, в частности Ново-Желановской в Сталинской области, в деле перевоспитания малолетних правонарушителей. Указываются функции и анализируется деятельность исправительного и воспитательного учреждения. Отмечено положительные и отрицательные черты ее функционирования.

SUMMARY

The problem of liquidation children criminality in Donbass in the first years after war is analyzed in the article on base of the literature and archive materials. The author shows the role of children labour educative colonies, also New-Jelanovsky in province of Stalin, in affair to overeducate young criminals. To point out the functions and the activity of reformatory and educative institution is analyzed. The positive and negative moments of its function is marked.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Астемиров З.А. Трудовая колония для несовершеннолетних. – М.: Юридическая литература, 1969. – 120 с.; Беляев Н.А. Общественный контроль за деятельностью исправительных и воспитательных учреждений. – М., 1962. – 72 с.; Ключинская Л.А., Бергере Л.А. Несовершеннолетние и уголовный закон. – Рига: Зинатне, 1967. – 184 с.

2. Голиш Л.Г. Особливості роботи спеціальних дитячих установ Донбасу та Харківщини на початковому етапі відбудови (1943 – 1945 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. / Головний ред. П.В. Добров – 2005. - № 1(23). – С. 206-214; Зезина М.Р. Система социальной защиты детей-сирот в России.// Педагогика. – 2000. - № 3. – С. 58-67.; Зезина М.Р. Без семьи: сироты послевоенной поры.// Родина. – сентябрь 2001. - № 9. – С. 82-87.

3. Астемиров З.А. Вказ. праця. – С. 21.

4. Беляев Н.А. Вказ. праця. – С. 4.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО), ф.1, оп. 73, спр. 132, арк. 3.
6. Державний архів Донецької області (далі ДАДО), ф. Р 2794, оп. 1, спр. 91, арк. 74.
7. Там само.
8. Там само, спр. 194, арк. 16.
9. Астемиров З.А. Вказ. праця. – С. 48.
10. Ключинская Л.А., Бергере Л.А. Вказ. праця. – С. 120.
11. Там само. – С. 122.
12. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 6. – М., 1985. – С. 215.
13. ДАДО, ф. 2780, оп. 1, спр. 5, арк. 4.
14. ЦДАГО, ф. 1. оп. 73, спр. 132, арк. 4.
15. ДАДО, ф. 2780, оп. 1, спр. 9, арк. 52.
16. Астемиров З.А. Вказ. праця. – С. 53.
17. ЦДАГО, ф. 1, оп. 73, спр. 336, арк. 277.
18. ДАДО, ф. 2780, оп. 1, спр. 3, арк. 18.
19. Там само, ф. 903, оп. 1, спр. 138, арк. 27.
20. Там само, ф. 2780, оп. 1, спр. 9, арк. 52.
21. Там само, ф. 903, оп. 1, спр. 138, арк. 27.
22. Там само, ф. 2780, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
23. Там само, спр. 11, арк. 17.
24. Там само, арк. 19.
25. Там само, спр. 9, арк. 53.
26. Там само, спр. 2, арк. 8.
27. Там само, спр. 13, арк. 2.
28. Там само, спр. 2, арк. 34.
29. Там само.

Касьянова Наталія Миколаївна (Донецький національний університет)

Роль Ново-Желановської дитячої трудової виховної колонії у справі ліквідації безпритульності та злочинності в перші післявоєнні роки

У статті на основі аналізу літератури та архівних матеріалів розглядається проблема ліквідації дитячої злочинності в Донбасі в перші післявоєнні роки. Автор розкриває роль дитячих трудових виховних колоній, зокрема Ново-Желанівської в Сталінській області, у справі перевиховання малолітніх правопорушників. Вказано функції та проаналізована діяльність виправної та виховної установи. Зазначено позитивні і негативні моменти її функціонування. Показана роль місцевої влади в налагодженні системи роботи колонії, а також в організації виховного процесу серед дітей і підлітків.

Касьянова Наталья Николаевна (Донецький національний університет)

Роль Ново-Желановской детской трудовой воспитательной колонии в деле ликвидации беспризорности и преступности в первые послевоенные годы.

В статье на основе анализа литературы и архивных материалов рассматривается проблема ликвидации детской преступности в Донбассе в первые послевоенные годы. Автор раскрывает роль детских трудовых воспитательных колоний, в частности Ново-Желановской в Сталинской области, в деле перевоспитания малолетних правонарушителей. Указываются функции и анализируется деятельность исправительного и воспитательного учреждения. Отмечено положительные и отрицательные черты ее функционирования. Показана роль местной власти в устройстве системы работы колонии, а также в организации воспитательной работы с детьми и подростками.

Kasianova Nataliya (Donetsk National University)

The role of New-Jelanovsky children labour educative colony in affair of liquidation homeless and criminality in the first years after war.

The problem of liquidation children criminality in Donbass in the first years after war is analyzed in the article on base of the literature and archive materials. The author shows the role of children labour educative colonies, also New-Jelanovsky in province of Stalin, in affair to overeducate young criminals. To point out the functions and the activity of reformatory and educative institution is analyzed. The positive and negative moments of its function is marked. The role of local government in arranging of colony work system is shown. Also the role of local government in organization of bringing up children and teenagers is shown.